

Introducció

Aquest recull de relats de viatgers russos per Catalunya és el fruit d'una recerca als arxius i biblioteques de la ciutat de Moscou. El contacte entre Rússia i Catalunya durant els dos últims segles ha generat una bibliografia, sobretot de viatges i d'estudis històrics, àmplia i alhora desconeguda. Valia la pena endinsar-se en aquesta documentació per acostar al lector d'avui la visió d'uns autors d'un país llunyà, que descobriren la realitat de Catalunya a la segona meitat del segle XIX.

La selecció no és exhaustiva ni és definitiva, però sí que es pot dir que hi són els autors el testimoni dels quals fou important, bé sigui per la difusió de les impressions de viatge en els diaris i revistes de més tiratge de la segona meitat del segle XIX, bé sigui per l'estudi posterior que es va fer de la seva aproximació literària, costumista, geogràfica i històrica a Catalunya.

El període de l'antologia va des de l'any 1847 fins al 1915, quan es recull el testimoni de l'últim diplomàtic rus que hi hagué a Madrid abans de la Revolució bolxevic de 1917. Aquest any comporta un tall històric important per acabar el període, ja que el canvi de règim a Rússia va suposar la interrupció temporal de viatgers.

Podem trobar diverses explicacions a l'abundància de visites de viatgers russos en el període esmentat. L'una fóra la visita i el testimoni de Vassili Botkin, escriptor moscovita que l'any 1845 féu un recorregut per la península Ibèrica de gairebé mig any, des d'Irún fins a Sevilla i Cadis, passant per Madrid. Les seves *Cartes sobre Espanya*,¹ que va recopilar en un llibre l'any 1857, van tenir molta difusió i van ser llegides i comentades a l'època. Molts viatgers que, posteriorment, vingueren a la península havien llegit Botkin, el qual havia aconseguit despertar l'interès, l'amor i la simpatia per visitar un país gairebé exòtic, ple de costums i maneres de ser completament diferents. El desvetllament dels tòpics generals de l'Espanya del sud i la simpatia

1. BOTKIN, V. *Pisma ob Ispanii*. Leningrad: Nauka, 1976.

pels pobles de la península Ibèrica no es pot donar, però, en exclusiva a Botkin, ja que T. Gautier, W. Irving i R. Ford eren coneguts a la societat intel·lectual russa del XIX.

L'interès per viatjar, per sortir a l'estranger, de molts intel·lectuals, artistes i homes de ciència, propiciat per la xarxa de ferrocarrils d'Europa, que anava en augment al llarg de tota la segona meitat de segle, es va veure reforçat pel canvi de tsar l'any 1855, en morir Nicolau I. El nou tsar Alexandre II va atenuar les mesures restrictives del govern i va permetre sortir a l'estranger més lliurement. Aquest podria ser un altre motiu de l'augment de testimonis de viatgers russos respecte a la primera meitat de segle.

A la segona meitat trobem un bon recull de testimonis que han deixat escrits en forma de cròniques de viatge i memòries biogràfiques a diaris, revistes i llibres, on el lector rus il·lustrat trobava els aspectes més diversos sobre els països europeus i en menor quantitat sobre la península Ibèrica. Cròniques que parlen del progrés tècnic, cultural i econòmic, dels costums, les festes, les maneres de vestir, de la situació política i bèl·lica de cada moment.

L'aportació de Rússia al descobriment del món desconegut de moltes àmplies zones del planeta en la segona meitat de segle és significativa i important. Hi ha viatgers que relacionen l'aventura de viatjar amb l'interès per un ampli ventall de ciències com la geografia, la botànica, la climatologia i l'antropologia; aquest interès els porta a descobrir des de zones pròximes com la Sibèria o l'Àsia Menor, fins a llocs remots com l'Amèrica del Sud i Oceania. Viatgers com Veniokov, Miklukho-Maklai, els germans Txikhatxev, un dels quals fou dels primers muntanyencs que es van enfilear fins al cim de la Maladeta l'any 1842,² i l'altre va fer un viatge pel sud de la península i el nord d'Àfrica,³ són alguns dels molts estudiosos que donaren testimoni de gran valor geogràfic i antropològic a la literatura de viatges i a la ciència.

Pel que fa a Europa, hi ha molts testimonis d'intel·lectuals russos del XIX que han deixat les seves impressions sobre els costums, la geografia i la política de França, Anglaterra,⁴ Itàlia i Alemanya, sobretot. També hi ha personalitats del món cultural rus que han deixat el seu testimoni del viatge per la península Ibèrica. Escriptors, periodistes, historiadors i pintors són els més nombrosos, però també es troba el testimoni d'homes curiosos i tafaners que les enciclopèdies i els llibres

2. ТХИХАТХЕВ, П. "Собственаия саписка руссково офитсера Platona Txikhaeva ob ero voskhogdenii na visotxaishuio is Pirineiskikh Gor". *Sin Otetxestva*. [Sant Petersburg] (9. 1842), p. 33-45.

3. ТХИХАТХЕВ, П. *Ispania, Algir i Tunis*. Moscou: Misl, 1975.

4. SCHÖNLE, A. *Authenticity and Fiction in the Russian Literary Journey 1790-1840*. Londres: Harvard University Press, 2000.

de recensió biogràfica i bibliogràfica han bandejat, el llegat dels quals no per menys acurat i menys documentat s'ha de menystenir o oblidar.

Pavlovski al seu llibre *Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1885* diu que “nombrosos viatgers que omplen cada any els seus llibres amb literatura sobre Espanya consideren la seva feina acabada en el moment en què mil i una vegada descobreixen algunes catedrals espanyoles, el menjar, les *mantillas*, les castanyoles i els ulls de les boniques andaluses. De vegades, però, passa que aquests viatgers no només no visiten les províncies allunyades, ni les illes Balears, sinó que fins i tot ni visiten la península i si ho fan la seva visita es redueix a Madrid i Andalusia”.⁵

L'objectiu del viatger rus en arribar a la península era conèixer Espanya, amb les característiques que la literatura i les guies de viatge havien creat: plena de tòpics i pintoresquisme. S'ha d'afegir, però, l'interès que alguns escriptors i músics havien mostrat per Espanya a la primera meitat de segle. Algunes obres de Puixkin, Lérmontov, Gógol i Glinka mostren temes espanyols, alhora que hi havia una tradició d'influència del teatre del Segle d'Or espanyol en el teatre rus,⁶ així com també la presència de la figura de Dom Quixot en moltes obres d'autors russos del segle XIX.⁷ Helena Vidal, eslavòfila i professora de la Universitat de Barcelona, va basar la seva tesi doctoral en aquesta notòria influència en la cultura russa.⁸

Gairebé cap viatger no buscava Catalunya en la seva entrada a la península Ibèrica, sinó que se la va trobar, atès que era una terra de pas. La topada amb la realitat catalana és sempre ben rebuda; causa admiració i respecte l'estat de l'agricultura, la potència de la indústria i l'arquitectura resplendent de la ciutat de Barcelona.

El descobridor d'Espanya a la cultura russa del segle XIX, Vasili Botkin, a les seves *Cartes* fa dues referències importants sobre Catalunya, en les quals anticipa part de la realitat que els viatgers posteriors copsaran i de la qual deixaran constància. A la *Carta III* escrita des de Sevilla parla de la política de Narváez a Catalunya; hi diu: “Narváez sap de l'enèrgic esperit d'iniciativa dels catalans i procura evitar qualsevol enfrontament, i per als moderats la tranquil·litat de Catalunya és més important que la de totes les altres províncies perquè precisament els catalans donen suport a cada *pronunciamien-*

5. PAVLOVSKI, I. *Otxerki sovrímennoi Ispanii (1884-1885)*. St. Petersburg: Surovin, 1889, p. 452.

6. WEINER, J. *Mantillas en Moscú*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1988.

7. AIKHENVALD, I. *Don Kíxhot na russkoi potxve*. Nova York: Chalidze Publications, 1982. ALEKSÉEV, M. *Rusia y España*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1975.

8. VIDAL, H. *La imagen de España en Rusia*. Barcelona, 1976. Tesi doctoral.

to amb energia sense defallir. Per això tot Espanya mira Catalunya amb respecte, i en època de revolta la mirada de totes les províncies és dirigida cap a ella.”⁹ Més endavant, Botkin fa un petit comentari sobre la producció industrial d’Espanya: “A Andalusia, com a gairebé tot Espanya, no hi ha fàbriques, només Catalunya i principalment Barcelona produeix els articles manufacturats per a totes les altres províncies. D’aquí ve la riquesa de Catalunya, el seu caràcter emprenedor, actiu, decidit, i també la seva importància política.”¹⁰

Botkin ja apunta, l’any 1845, dues de les característiques principals que els viatgers que el seguiran podran testimoniar després de visitar el Principat: Catalunya és un país que té indústria, que es diferencia de l’Espanya agrària; i Catalunya és un país que reclama una autonomia, un tracte especial a les seves característiques diferenciades de llengua, història i cultura.

El recull que teniu a les mans és una font d’impressions de gent de professions, edats, concepcions polítiques i tipus de talent diversos. La llibertat que tenien els autors d’aquests textos, en fer els seus escrits, deixa fora de tota sospita l’adulació i fins i tot el desig d’agradar als seus lectors i, encara menys, al lector català de llavors, ja que no n’era el destinatari. El conjunt d’aquestes subjectivitats, les quals aïllades poden donar peu a algunes deformacions que s’ha copsat, generalment aconsegueix un bon resultat objectiu i equilibrat que compensa les distorsions particulars.

S’ha inclòs en el recull el testimoni de la visita de viatgers russos a les terres de parla catalana, si bé la part central se l’enduu Catalunya perquè molts viatgers passaren per Barcelona d’anada o de tornada; hi ha viatgers, però, que només parlen d’una altra part del país, així: Veliev deixà testimoni del seu pas per Andorra; Voloshin, de Mallorca; el pintor Korovin, de la seva visita a València. S’ha procurat traduir íntegre el testimoni i, en cas de ser molt extens, s’ha seleccionat i traduït la part més interessant per al lector català, fet que es fa constar a la presentació biogràfica.

L’arribada de viatgers a les terres catalanes, excepte alguns a la dècada dels anys seixanta, que ho van fer amb tartana, es féu amb tren, amb parada a Barcelona. S’hostatjaren prop de la Rambla i el passeig a peu pel carrer principal de la ciutat els va donar motiu molt sovint per fer les seves percepcions urbanístiques i costumistes de la ciutat on acabaven d’arribar i, per extensió, de la realitat catalana. En aquesta aproximació descriptiva, Montserrat ocupa un lloc destacat. Molts hi pugen a visitar el santuari i intenten explicar al lector rus

9. BOTKIN, V. Obra cit., p. 76.

10. BOTKIN, V. Obra cit., p. 101-102.

com és la muntanya amb un seguit de metàfores molt vives i suggeridores; volen que el lector copsi el que ells veuen.

El viatger parla de la situació de l'agricultura i de l'estat de la indústria catalana observades des del tren en la ruta que comença a Lleida i acaba a Portbou passant per Manresa, Terrassa, Sabadell, Barcelona i Girona. El grau de coneixement de l'economia catalana en tots ells és molt escàs, si exceptuem Akím Efron, que donà moltes dades de la situació dels diversos sectors de la indústria catalana amb ocasió de l'Exposició Universal de l'any 1888. Molts viatgers, però, deixen constància en els seus escrits del tipus de mesures polítiques que els catalans demanen al govern central per a protegir la indústria tèxtil.

Quant a la situació política, el moviment de ressorgiment nacional és comentat per molts viatgers. Mètxnikov ens parla de la revolució de 1868 i de les figures polítiques del moment, Víctor Balaguer, Anselm Clavé... Pavlovski escriu unes pàgines dedicades a cada escriptor de la Renaixença que va conèixer; Piskorski escriu un fulletó per a explicar els Jocs Florals que va presenciar l'any 1897; Werner fa una acurada aproximació als fets de la Setmana Tràgica...

Tots aquests viatgers fan un intent de definir com és el poble català i quins són els seus costums. A molts els recorda la gent del nord, els flamencs o els anglesos, per la seva enteresa, el seu tarannà metòdic i la percepció de les coses tal com són. Caracteritzen els catalans per la vivesa de caràcter, l'activitat incansable, però també destaquen que els agrada vanar-se de la seva terra i de la seva cultura.

La presentació del testimoni de l'estada a Catalunya dels viatgers és per ordre cronològic i ve encapçalada amb un petit esbós biogràfic del viatger, sempre que s'ha trobat material arxivístic. En aquest apartat s'inclou alguna informació entorn a la publicació periòdica on s'ha trobat el testimoni del viatge.

Vull expressar el meu agraïment a Vera Kuleshova i a Elida Litàbrina, hispanistes, professores de la Universitat Lomonósov de Moscou, que m'ajudaren a principis de la dècada dels vuitanta a entrar en aquest bosc espessíssim de dades, revistes, diaris i textos manuscrits i, sobretot, pel seu suport davant les dificultats burocràtiques, en una època de la recent història de Rússia en què no era fàcil la recerca documental per a un estranger.

Espero que la lectura d'aquestes impressions de viatges ens acosti a una època que, si bé coneixem perquè forma part de la nostra història i literatura, pren un interès afegit en ser explicada a uns receptors, els russos, que descobrien per mitjà d'una literatura molt descriptiva, sovint paisatgística i anecdòtica, l'existència d'un poble que lluitava, fa més de cent anys, i encara lluita, per defensar la seva llengua i la seva identitat nacional.

Anatoli Nikolàevitx Demíдов

1847

Nascut a Florència l'any 1812, on el pare era diplomàtic del tsar. De família noble molt rica, va contreure matrimoni amb una neboda de Napoleó. Durant uns anys va viatjar per tota la Mediterrània. D'un dels seus viatges per la península en deixà constància en un llibre escrit en francès, molt ben imprès amb una tirada de tres-cents dotze exemplars, que va dedicar a la reina Isabel II d'Espanya.¹ Anatoli Demíдов va morir l'any 1870.

El testimoni de Demíдов recull molts detalls de la vida oficial i militar, amb explicacions de la història d'Espanya des de l'edat mitjana, que fa que sigui un dels llibres més extensos pel que fa als testimonis sobre Catalunya. En aquest recull s'han triat només fragments en què parla d'aspectes generals de Barcelona el mes de juliol de 1847.

Gràcia és una de les viles que envolten Barcelona. Una bella plantació d'arbres, tot flanquejant una avinguda triple, va de Barcelona a Gràcia; i aquest camí és concorregut sense parar per una gernació de vehicles, que corren amb un vigor i una rapidesa esglaiadora. En un terra completament sembrat de sots horrorosos que ajuden encara a fer més perillosa aquesta locomoció irritable. Felïçment, gràcies a una disposició molt sàvia, els carruatges no poden topar: una calçada lateral és destinada als vehicles que surten de Barcelona, la via oposada als que vénen de Gràcia i l'espai del mig, com es veu també a la Rambla, és per als vianants, els quals sense aquest espai tindrien molts riscos. Aquestes avingudes sempre estan plenes de núvols de pols.

Mataró és una vila situada a uns quants quilòmetres al nord de Barcelona. És un gran centre de població activa i emprenedora; les necessitats de cada moment posen en comunicació aquesta vila amb la capital. Una companyia, meitat anglesa i meitat catalana, ha en-

1. DEMÍDOV, A. *Etapas maritimes sur les côtes d'Espagne, de la Catalogne à l'Andalousie. Souvenirs d'un voyage executé en 1847*. Florència: Felix Le Monnier, 1858, 2 vols.

gegat la construcció d'un ferrocarril entre els dos punts. Els estudis d'aquest tren i les primeres operacions han estat obstaculitzades per la població de la comarca. Ha calgut utilitzar la força i usar sobretot mitjans pacífics i constants per a poder iniciar l'obra. Avui els treballs van a bon ritme. L'interès d'aquestes poblacions marítimes es troba malmès pel fet que el camí de ferro ha estat traçat exactament entre la riba i els terrenys erms i sense valor de la costa, condició favorable als empresaris, però que fereix els habitants del lloc, ja que malbarata les seves esperances d'especulació. A més, part de la població es dedica exclusivament a la pesca i té el costum de posar les barques sobre la platja, com es veu en algunes localitats que estan separades del lloc d'embarcament.

Aquests són els obstacles principals que hi ha entorn de l'obra, sense parlar de l'element anglès, que xoca amb l'esperit tancat dels catalans. Tot i això, mentre l'obra s'acaba amb el consens general, l'empresa ha fet entrar el traçat del tren el més endins que ha pogut. Barcelona tindrà aviat un ferrocarril útil i productiu.

Barcelona, ja ho he dit, no és pas una vila espanyola, a penes resta catalana. És un sentinella avançat de la península, és més francesa que no s'ho creu ella mateixa. Barcelona és una porta oberta al progrés i no n'hi manca. La riquesa de saba que corre en aquesta activa ciutat, la fa diferent d'altres viles d'Espanya.

Barcelona està molt orgullosa del seu ressorgiment i la seva indústria. El viatger que està amatent en veure el color local, ha de donar-se per satisfet si sorprèn encara alguns vestigis mig esborrats de l'originalitat en els hàbits, els costums i les tradicions de la gent. Els barcelonins són francesos entossudits a parlar català. Amb prou feines veureu barretines, que clapegen als mercats i als carrers principals. No fa pas més de trenta anys que un estranger, testimoni d'una festa a Catalunya, va comparar l'esvalotada gernació a un extens camp de roselles, on el vent feia moure els pètals esclatants; comparació que no es pot pas fer avui dia. La gent a les festes és fosca, com a tots els carrers d'Europa. La funesta brusa blava, tan temible ja que no representa ni l'ordre ni el treball, encara no ha travessat la ratlla del Pirineu.

Els edificis de la Barcelona moderna són ben bé una còpia de les grans cases que s'edifiquen a Europa, d'un cap a l'altre, de Sant Petersburg a Cadis. El creixement progressiu de les ciutats ha fet néixer la necessitat d'allotjar els nouvinguts a les cèl·lules, cada cop més àeries. No es pot eixamplar el terreny i es fa a expenses de l'atmosfera. Les cases noves de quatre pisos no són pas estranyes, es distingeixen per una arquitectura simple i severa i s'assemblen a tots els grans ruscós del mateix gènere; el costum de posar fora de

cada finestra una estora no dóna a la façana dels edificis i als carrers sencers un caràcter gaire graciós.

Haig de citar un tret especial de la fesomia de la ciutat de Barcelona, tant de l'antiga com de la moderna: és la quantitat de gàbies i de colomars que hi ha a la part més alta de les cases. Durant tota la jornada, els ràpids i escarransits coloms solquen l'aire i es van a aixoplugar a les gàbies enormes que hi ha als miradors. Aquesta afició als ocells és gairebé general, la gent que no pot tenir el gust de fruir d'un colomar es consola de proveir-se d'una guatlla solitària, que posen en una gàbia penjada a fora, a l'exterior, que desvetlla tot el veïnat abans de l'alba i omple els carrers plens de soroll amb notes molt estridents i monòtones.